

AKADEMIN FÖR UTBILDNING OCH EKONOMI
Avdelningen för humaniora

AB Bofors betydelse för skolväsendet i Karlskoga

Anna Broman

Våren 2013

C- uppsats, 15 poäng
Historia
Historia C
Gymnasieläroprogrammet sv/hi

Handledare: Nadezda Petrusenko
Examinator: Jan Stattin

Sammanfattning

Syftet med studien är att försöka påvisa om AB Bofors har påverkat skolväsendet i Karlskoga. Till hjälp har jag använt mig av följande primära frågeställning:

- Vilka påverkansfaktorer har AB Bofors haft på skolväsendet i Karlskoga?

Genom att sammanställa statistik över antal anställda i Bofors, antal elever i Karlskogas skolor samt antal invånare i Karlskoga har jag lyckats påvisa att när företaget haft många anställda, har även befolkningen ökat och till följd av detta även antal lärjungar i skolorna. Den indirekta påverkan företaget har haft kan ses genom att barnantalet har ökat när företaget har blomstrat, och det går att se en tydlig korrelation mellan antal anställda och barnantalet.

En mer direkt påverkan har företaget haft när det gäller byggandet av skolor, det stora barnantalet har lett till att många nya skolor har byggts. I skolrådsprotokoll syns det betydande deltagandet företaget och dess ledning haft inom skolväsendet. I de flesta kommittéer som tillsats för att utveckla skolan satt någon representant från AB Bofors. Företaget har också hjälpt till med ekonomiska frågor, skoltomter har givits till kommunen, material till skolbyggnader har skänkts, och arbetet med skolbyggnationer har ofta översetts av någon i ledningen till företaget.

Till min hjälp har jag haft systemteori och beroendeteori, vilka båda har visat att skolväsendet haft ett nära samarbete med omgivningen, och då främst AB Bofors som det också stått i beroendeställning till.

Utan AB Bofors hade skolväsendet i och själva staden Karlskoga inte sett ut som den gör idag, skolväsendet har i allra högsta grad påverkats av företaget men även stadsplaneringen med bostadsbyggandet. Det mest bestående arvet från 1800-talet är att det gamla rotesystemet försvann, och ersattes av fasta heltidsläsande skolor.

1. Inledning	
1.1 Syfte och frågeställningar	1
1.2 Avgränsningar	1
1.3 Tidigare forskning	2
1.4 Källor, källkritik och metod	3
1.5 Teori	4
2 Bakgrund till studien	
2.1 Företaget Bofors, och dess utveckling	6
2.2 Skolan växer fram i Sverige	8
3 Analys	
3.1 Karlskogas högre allmänna läroverk	11
3.1.1 Systemteoretisk analys av Karlskoga högre allmänna läroverk	13
3.2 Karlskoga praktiska läroverk och Ingenjörs- och yrkesutbildningen	14
3.2.1 Systemteoretisk analys av Karlskoga praktiska läroverk och Ingenjörs- och yrkesutbildningen	15
3.3 Karlskoga folkskolor	16
3.3.1 Beroendeteoretisk analys av Karlskoga folkskolor	21
3.4 Bofors och Karlskoga växer	22
3.5 Kirunas skolväsende och LKAB	23
4 Slutsatser och diskussion	25
5 Käll- och litteraturförteckning	31
6 Bilaga	
6.1 AB Bofors uppbyggnad	

1. Inledning

1.1 Syfte och frågeställningar

Karlskoga stad har växt fram sida vid sida med Boforsföretagen. Att många har arbetat inom företaget vet nog de flesta. AB Bofors har alltid visat ett stort engagemang för de anställda i staden genom t.ex. musik- och idrottsverksamheter, byggande av anläggningar för sport och fritid samt bostäder, service och hälsovård. Eftersom jag studerar till gymnasielärare väcktes frågan om Bofors även har påverkat skolväsendet i Karlskoga? Då Bofors har varit den största arbetsplatsen i staden i många år borde åtminstone elevantalet i skolorna ha ökat. Inga tidigare studier kring detta finns och det gör det hela mer spännande. Studiens syfte är därför att undersöka om företaget Bofors har påverkat skolväsendet i Karlskoga. Min primära frågeställning kommer därför att vara:

- Vilka påverkansfaktorer har AB Bofors haft på skolväsendet i Karlskoga?

1.2 Avgränsningar

Ursprungsidén var att undersöka tidsperioden 1930-1970 för att kunna dra slutsatser till frågeställningen, då den rymmer tiden för andra världskriget, samt Bofors glansdagar. I ett tidigt stadié upptäckte jag att mycket intressant hände även innan dess, och att det endast fanns primärkällor till en tidigare undersökningsperiod.

Jag kan inte beskriva processerna som ägde rum i och med skolutvecklingen i Karlskoga genom att enbart förlita mig på primärkällor, då jag endast har tillgång till en typ, utan jag måste skriva studien även med hjälp av den litteratur som finns som beskriver dessa. Då skolutvecklingsperioden var brokig har det varit svårt att hitta ett exakt tidsspann som jag ska undersöka. Om jag endast hade valt några år hade studien inte kunnat fullföljas på grund av brist på primärkällor och litteratur från en så kort tidsperiod. Jag har därför valt skol- och kyrkorådsprotokoll från ca 35 sammanhängande år för att kunna följa beslutsfattandet och dess konsekvenser. I dessa hoppas jag kunna hitta information om företagens och dess anställdas direkta påverkan på skolväsendet. Om någon/företaget varit delaktig/t i beslut etc. så skulle detta synas i dessa. I min analys kommer jag förutom att använda primärkällor även att beskriva skeenden under ett bredare tidsspann genom att använda litteratur, och för att på ett så pedagogiskt sätt som möjligt presentera mina studier.

Då jag till en början även studerade elevantalet i skolorna, antal anställda inom företaget samt folkmängden i Karlskoga 1934-1970 kommer jag i mina slutsatser för att visa en tydlig bild av resultatet av min undersökning även att visa den indirekta påverkan som företaget haft på skolväsendet i form av diagram och kommentarer. Jag kommer enbart att inkludera folkskolorna i dessa, och inte fortsättningsskolorna, eftersom det fanns för många olika varianter av dessa. 1925 tillhörde inte heller Degerfors Karlskoga, och om jag skulle ha undersökt en tidigare tidsperiod hade resultatet därför blivit skevt. Då primärkällor saknas för samma period som skolrådsprotokollen kommer detta alltså inte vara svar på min frågeställning, utan endast en påvisning av resultatet av studien.

Jag skulle vilja besöka arkivet i Bofors, för att där få tag på fler primärkällor gällande yrkesutbildningar och de dokument som skulle kunna visa hur företaget och dess ledning tänkte då de var delaktiga i skolutvecklingen, men har inte fått tillträde dit, därför har även detta begränsat min studie. Jag kommer i mina slutsatser endast kunna spekulera kring vilka mål företaget haft med sitt handlande och försöka rekonstruera det.

1.3 Tidigare forskning

Ingen tidigare studie har genomförts på området, men Curt Persson och Karin Westergren uppsats *LKAB: S betydelse för Kiruna praktiska ungdomsskolas (KPU) framväxt och tidigare utveckling, 1900-1930*¹ har ett liknande upplägg men gäller endast en skola. Den beskriver hur företaget LKAB har påverkat Kiruna praktiska ungdomsskola. Jag kommer att göra en jämförelse av Persson/Westergrens slutsatser och mina egna i ett eget kapitel i analysen. Jag har letat med ljus och lykta efter andra uppsatser som behandlar ämnet hur ett företag påverkat skolväsendet i en stad, men inte funnit någon. Detta blir ännu en avgränsning till ämnet. Jag skulle vilja läsa någon ytterligare undersökning för ett ännu mer nyanserat komparativt arbete. Jag hade hoppats kunna placera min studie i ett större sammanhang och inte låta den vistas för sig själv. Eftersom ämnet är en viktig del av historia så anser jag att undersökningen ändå är relevant, och andra kommer att kunna använda sig och dra nytta av studien och dess innehåll.

¹ Curt Persson/ Karin Westergren, *LKAB:s betydelse för Kiruna praktiska ungdomsskolas (KPU) framväxt och tidigare utveckling, 1900-1930*, Högskolan i Luleå 1996.

1.4 Källor, källkritik och metod

Vad inom skolan och Bofors historia är viktigt att ta upp? Det var den första frågan vid urvalet av litteratur. En bakgrund till AB Bofors underlättar förståelse för innebörden av dess inflytande i staden. En beskrivning av skolans historia i stora drag är relevant för en uppfattning av hur den såg ut i Sverige. För att kunna se den förmodade förändringen krävs en kunskap om hur samhället tidigare var uppbyggt.

Folkskoleinspektör Josef Severin Gralén har gjort ett utmärkt arbete i att sammanställa Karlskoga folkskolors historia mellan 1825-1925 i boken *Karlskoga folkskolor 1825-1925*², den har varit till stor hjälp till att bilda en uppfattning om hur skolväsendet sett ut i Karlskoga. Jag började med att läsa litteratur om skolorna, och därefter letade jag upp skol- och kyrkorådsprotokollen i arkivet för att kunna hitta primärkällorna och se om litteraturen varit korrekt. Viss litteratur jag använt är festskrifter samt skrivna av redaktionskommittéer, och kan egentligen inte godkännas enskilt, men då samma sak står i all litteratur och går att verifieras med primärkällor efter stickprov i protokoll så har jag använt mig av dessa. Mina berättande källor bekräftas således av varandra, utan att vara avskrifter eller kopior. Mycket av den andra litteraturen har även ordentliga källförteckningar. Litteraturen jag använt mig av är gammal, men då det inte finns nyare har jag blivit tvungen att använda mig av denna. En fördel med detta kan dock vara att den skapades i nära tid och rum med själva källan. En empirisk analys har med hjälp av alla källor utförts. Genom att använda mig av en induktiv metod, har jag kunnat komma fram till mina slutsatser.

Genom att använda mig av systemteori och beroendeteori sätts min studie in i den vetenskapliga kontexten, relateras till annan forskning och kan i framtiden lätt användas vid t.ex. komparativa studier. Jag kommer att svara på frågeställningen genom att använda mig av de två verktygen.

För att påvisa den indirekta påverkan Bofors haft på skolväsendet har jag genom att kvantitativt studera och sammanställa statistik kunnat belysa siffror ur ett annat perspektiv, grafer är mer lättöverskådliga än siffror. En graf går lättare att tolka med ord än vad siffror gör.

² Josef Severin Gralén, *Karlskoga folkskolor 1825-1925*, Karlskoga 1925.

Eftersom jag inte fått tillgång till Boforsarkivet så saknas primärkällor därifrån som jag skulle velat ha. Jag hade även kunnat intervjua personer som arbetat inom Bofors och skolan, men då intervjuer inte är lika tillförlitliga som primärkällor, bland annat för att minnet sviker och människor upplever saker på olika sätt, och tiden inte räcker till har jag valt att utesluta dessa.

I mina slutsatser kommer jag att svara på frågeställningen genom att beskriva den direkta påverkan företaget haft på skolväsendet under tidsperioden, men även belysa de indirekta påföljder som blev under och strax efter tidsperioden, då även dessa visar påverkan med tydlighet.

1.5 Teori

Begreppet skola i min studie kommer jag låta definieras av Per Dalin, i sin *Skolutvecklingsteori* beskriver han ordet på följande sätt. Skola är en för elever och personal gemensam arbetsplats, som administrativt och socialt bildar en enhet. En skola betecknar också ett enskilt skolhus, men inte ett rektorsområde.³

Då man ser på skolan som en organisation ska det enligt Dalin finnas ett varierande samspel mellan skolans medlemmar och de individer och grupper som bildar omgivningen. Eftersom man kan se på en organisation ur olika perspektiv blir det viktigaste första steget att välja ur vilket perspektiv man ska syna den. Skolutvecklingsprocessen är svåröverskådlig och rörig, men med empiriska undersökningar går den att studera. För att kunna göra detta krävs ett grundläggande antagande som Dalin beskriver som sådant att skolan som organisation har ett antal särskiljande drag som är gemensamma med andra organisationer samt att det finns några drag som är säregna för skolan.⁴ Tidigare begränsningar vid utvecklingen av skolan har varit brist på förståelse för skolan som organisation. Dalin hävdar att det i alltför hög grad tagits för givet att skolan verkar så som den formella strukturen anger.⁵ Det har därför blivit vanligt att presentera organisationsteori med hjälp av fyra olika traditioner:

- Det strukturella perspektivet
- Det humanistiska perspektivet
- Det politiska perspektivet

³ Per Dalin, *Skolutvecklingsteori*, Liber Utbildning AB, Falköping 1994, s. 3.

⁴ *Ibid*, s. 9.

⁵ *Ibid*, s. 37.

- Det symboliska perspektivet

Till det strukturella perspektivet hör systemteori och beroendeteori, vilka jag har valt till teoretiska utgångspunkter och således verktyg att studera och presentera resultaten av min studie med. Dalin betraktar systemteori på så vis att den ser på en organisation som en levande varelse, ett system, där alla delar är beroende av varandra. Vi befinner oss alla inom ett system, vilket befinner sig i ett större system likväl som det inrymmer många mindre system. Ett system är en enhet som sköter sig själv och har en egen struktur och ledning. Varje syn på ett system är unikt då varje människa har olika sätt och möjligheter till att studera det, och det beror också på i vilken tid man befinner sig då man studerar det. I min studie kommer jag att titta på de två systemen skola och Bofors och försöka utröna vad som händer i brytpunkten mellan dem.⁶ Inom beroendeteori arbetar man med förhållandet mellan organisationen och dess omgivning. Då det händer betydelsefulla förändringar i omgivningen till organisationen kommer det även att hända förändringar inom organisationen. Dalin skiljer på mekanistiska och organiska organisationer. Skolan i Karlskoga hamnar under den andra kategorin, då dessa uppstår i situationer där omgivningen förändras snabbt. De organiska organisationerna är oftast relativt små och enkelt uppbyggda vilket också appliceras väl på en skola. Det tas också stor hänsyn till enskilda personers mål, makt och inflytande är delat i stort och det leder till gemensamma lösningar och god kommunikation horisontellt och vertikalt inom organisationen.⁷ Den amerikanske sociologen Amitai Etzionis syn på makt och engagemang inom en organisation beskrivs av Dalin i *Skolutveckling- Teori*. Han skiljer på tre olika typer av makt:

- *Tvingande makt*. Här menas fysisk makt genom hårda sanktioner, tortyr och andra våldsmedel.
- *Materiell makt*. Baseras på kontroll, med resurser som belöningar som t.ex. utdelning av bestämda bidrag.
- *Normativ makt*. Bygger på att aktören påverkar andra genom övertalning, antydningar och manipuleringar.

Även tre typer av engagemang omnämns i Dalins bok:

- *Negativt engagemang*. Finns i organisationer där aktörerna är negativt inställda till den.
- *Beräknande engagemang*. Aktören deltar för att det kan gagna de egna målen.

⁶ Dalin, s. 38.

⁷ Ibid, s. 51-52.

- *Moraliskt engagemang.* Aktörerna har en klar positiv inställning till organisationens värderingar och mål.⁸

Då en skola inte fungerar som ett företag måste den räknas som en non-profit-organisation. En sådan har oftast medlemmar, i skolans fall eleverna, och deras föräldrar. Det finns ingen marknad där varor och tjänster kan köpas för pengar, och det behövs professionella funktionärer som driver verksamheten (lärarna och rektorer med skolledning).⁹ Skolorna har även en sårbarhet som inte ett företag har, den är starkt beroende av ekonomiskt stöd utifrån och får därför litet självbestämmande. Det har därför stor betydelse att studera skolan just som en non-profit-organisation och inte som ett vinstdrivande företag.

2 Bakgrund till studien

2.1 Företaget Bofors, och dess utveckling

Bofors var efter grundläggandet ett litet hammarbruk, och det var först när brukspatron Pehr Erland Lagerhjelm (bruksdisponent 1873-1878) vid slutet av 1800-talet byggde ut smidesanläggningarna i rask takt som det började hända betydelsefulla saker. Lagerhjelm anlade landets första valsverk och lyfte med en utbyggnad av hammarsmedjan upp bruket till ett av de främsta i landet. (Se bilaga 6.1 för vidare information om AB Bofors uppbyggnad.)

Det nybildade aktiebolaget Bofors-Gullspång hade vid sekelskiftet ekonomiska bekymmer, men hos medarbetarna fanns en gedigen resurs på alla nivåer. Lojaliteten hos de anställda var stor och yrken och arbetsuppgifter gick ofta i arv från generation till generation.¹⁰ 1874 anställdes den unga och kunniga bergsingenjören Carl Davidsson till Bofors som överingenjör och chefsmetallurg. Han gav Bofors stålet som gjorde det möjligt att gjuta kanoner, och avslutade sin karriär som disponent 1882-1892.¹¹

Arbetare erbjöds bostad om de tog anställning vid Bofors.¹² I takt med att kanonverkstaden växte, ökade också personalstyrkan, bostäder byggdes och barnen behövde skolor. Brukssamhället växte ihop med övriga Karlskoga. Under de tjugo första åren av 1900-talet

⁸ Dalin, s. 53.

⁹ Ibid, s. 109.

¹⁰ Alf Bande, *Bofors och Boforsare*, PROBUS förlag HB, Stockholm 1996, s. 65.

¹¹ Ibid, s. 66.

¹² Ibid, s. 68.

grundlades också samarbetet mellan ledningen för AB Bofors och kommunledningen i Karlskoga.¹³ En krönikör skrev om Bofors och kyrkbyn Karlskoga runt sekelskiftet:

*”Brukets arbetspersonal uppgår till omkring 700 personer, av vilka större delen bor uti bolaget tillhöriga bostäder. För en del av arbetarfamiljerna hyr bolaget bostäder i närbelägna Karlskoga kyrkoby, där jämväl finnes läkare, apotek, sjukstuga och en mångfald handlanden och hantverkare.”*¹⁴

Under den gamla brukstiden ägde rekryteringen av arbetskraft rum genom att kunnandet gick i arv från far till son, men en viss inflyttning av smeder från andra bruk förekom också. Svårigheter uppstod dock när mer arbetskraft krävdes och folk från orten inte kunde något om verkstadsteknik och verkstadsarbete. Kompetent personal krävdes och man började utbilda t.ex. tackjärnsgossar till stålglutare inom företaget. Utifrån hela Norden kom gjutare till Bofors, och eftersom de var eftertraktade yrkesmän utnyttjade de situationen och skaffade sig vissa fördelar. Bland övriga anställda talade man om gjutarna som något av en elitkår.¹⁵

Alfred Nobel blev vid nyåret 1894 ägare till AB Bofors-Gullspång och såg då de möjligheter som han saknade i Italien vid området i Karlskoga som benämns Björkborn. Han avsåg inte de befintliga anläggningarna utan såg bra förutsättningar för att bygga anläggningar för explosivämnesverksamhet på närbelägen obebyggd mark. Nobel tog inte bara på sig rollen som ägare utan också styrelseordförande. Under ca 30 år kunde Nobel vara med om betydelsen av sina uppfinningar, men dock inte inom det vapentekniska området. För Björkborn och Karlskoga blev effekterna av Alfred Nobels visioner och beslut tydligt märkbara, men detta fick han inte uppleva före sin död i december 1896.

Nobel lät sin vän och medarbetare, sprängämnesexperten Alarik Liedbeck uppföra ett laboratorium nära Björkborns herrgård, vilket han betalade kostnaderna för ur egen ficka. Han utsåg civilingenjör Ragnar Sohlman till föreståndare för laboratoriet. Sohlmans insatser fick stor betydelse för företaget, hans första svåra uppgift gällde att förverkliga Nobels visioner om att starta en kemisk verksamhet för i första hand militärt bruk. Den andra uppgiften gällde att realisera innebörden av Nobels testamente, slutresultatet av detta blev Nobelstiftelsen.¹⁶

Åren efter första världskriget, mot 1930- talet, hade Bofors svårt att få vapenkunder, och folket i Karlskoga gick arbetslösa. Man sände då ut försäljare till de sydamerikanska länderna

¹³ Bande, *Bofors och Boforsare*, s. 70.

¹⁴ Ibid, s. 71-72.

¹⁵ Ibid, s. 74.

¹⁶ Ibid s. 13-15.

för att rädda sig ur sysselsättningskrisen. Bofors försökte sig även på andra typer av tillverkning, som t.ex. yxor, reamotorer, matbestick, fartygsutrustningar, skokräm och rakapparater. Inget av det renderade dock de pengar som behövdes.¹⁷ Det halvplastiska sprängämnet nobelit framtogs av Nobelkrut, och blev betydelsefullt under den svåra perioden.

Sverre Sohlman, son till Ragnar Sohlman, som var chef för Nobelkrut 1966–1973, fick i uppdrag att bygga ett forskningslaboratorium för civilkemi. I detta laboratorium skulle produkter som acetylsalicylsyra och sackarin produceras. Vad man inte hade räknat med var att det skulle komma ett andra världskrig och i och med det ett hårt ransonerat socker och en stor brist på acetylsalicylsyra. Trots detta kunde inte projektet få den prioritering som först avsågs, för Bofors mötte en extrem efterfrågan på den militära sidan. Företagets marknadsframgångar internationellt och till det svenska försvaret hade lett till ammunitionsbeställningar till volymer och antal produkttyper som Nobelkrut aldrig tidigare upplevt. Explosivämnesverksamheten tryggade Bofors överlevnad.¹⁸ Under en tidsperiod hade exportförsäljningen dominerat, under 1939 gick 80 % av leveranserna till utlandet.

1936 års försvarsbeslut innebar att landets förmåga att försvara sig måste bli bättre, bristerna som behövde åtgärdas var många. Vid krigsutbrottet 1939 hade de flesta åtgärder vidtagits. Snart hade företaget det svenska försvaret som enda kund.¹⁹ Bofors och Nobelkrut nådde höjden av sin bredd när man började tillverka robotar och stridsvagnar, läkemedel och läkemedelssubstanser, andra finkemikalier samt plast.²⁰

2.2 Skolan växer fram i Sverige

”Varje meningsfullt studium av skolans historia förutsätter, att skolan betraktas som en samhällsföreteelse, som en integrerad del i den politiska, ekonomiska och sociala verkligheten. Som en självklar konsekvens av en sådan grundsyn följer att skolans funktion och betydelse växlat starkt under olika tider allt efter samhällsstrukturs förändringar.”²¹

¹⁷ Bande, *Bofors och Boforsare*, s.80-81.

¹⁸ Fransson, *Det började med nobelkrut*, s.31-32.

¹⁹ Ibid, s. 43.

²⁰ Ibid, s. 58f.

²¹ Gunnar Richardsson, *Svensk utbildningshistoria*, Studentlitteratur AB, Lund 2010 upplaga 8:1, s.11.

Pedagogen och skolforskaren Sixten Marklund skriver i sin bok *Skolan förr och nu* om hur det svenska skolväsendet har växt fram. År 1842 brukar anges som start för den obligatoriska folkundervisningen, men enligt Marklund kunde allmogen läsa innan dess. Luthers katekes och postilla hade verkat som vårt folks andliga brödföda. Tidigare forskning hade visat att svenskarnas läsförmåga under 1700- talet och 1800- talet stod sig bra i konkurrensen internationellt. Kyrkan fick äran för detta genom sina husförhör, visitationer och prästernas ihärdighet. Det som egentligen hände i och med 1842 års folkskolestadga var att "*socknarna ålades att inrätta skolor och anställa utbildade lärare*". Den skola som växte fram under 1800-talet visade sig vara "*otillräcklig, otidsenlig och bristfällig*".²²

Gunnar Richardsson, folkskollärare och historiker beskriver skolväsendets framväxt i Sverige i sin bok *Ett folk börjar skolan*, och visar på att även kronprins Oscar var aktiv i debatterna om folkskolan i slutet av 1830-talet. Han talade för ett allmänt införande av folkskolor och försökte undanröja ett av de största hindren, nämligen fördomen "*att det vore vådligt för lugnet och den allmänna ordningen att befördra upplysningen ibland de lägre klasserna*". Folkskolan var inte tänkt att helt ersätta hemundervisningen, men eftersom vissa föräldrar inte besatt de kunskaper som var nödvändiga, och att det fanns föräldralösa barn, så var skolan tvungen att ha det yttersta ansvaret.²³ Man var överens om att staten inte skulle reglera skolans organisation och verksamhet för mycket, utan lämna stor frihet till kommunerna. Sveriges olika delar hade olika förutsättningar, och detta debatterades flitigt. På landsbyden påtalades de stora avstånden och med detta omöjligheten för alla att varje dag gå till skolan och delta i undervisningen där. Glesbygden gjorde det viktigt att räkna med ambulerande skolor och föräldraundervisning.²⁴

*"Frågan om folkundervisningen fick efter en grundlig beredning sin lösning när regeringen den 18 juni 1842 utfärdade Kongl Maj:ts Nådiga stadga angående Folkundervisningen i Riket. Den fastställde både församlingens och barnens skyldigheter och den presenterade statens åtagande vad gällde lärarnas utbildning och ekonomiska stöd till skolans verksamhet."*²⁵

Besluten som togs var inte lätta att förverkliga för kommunerna, brist på lärare och brist på skollokaler var stora problem. Richardson kallar 1842 års folkskolereform för optimistisk,

²² Sixten Marklund, *Skolan förr och nu*, Liber Utbildningsförlaget, Stockholm 1984, s.13.

²³ Gunnar Richardson, *Ett folk börjar skolan*, Allmänna förlaget, Stockholm 1992, s.21.

²⁴ Ibid, s. 23.

²⁵ Ibid, s. 27.

eftersom inom fem år skulle skolan vara utbyggd över hela landet. 1847 var barnen fördelade på följande kategorier:

Folkskola	52,2 %
Hemundervisning	36,5 %
Enskilda skolor	3,9 %
Allmänna läroverk	1,2 %
Utan undervisning	6,2 % ²⁶

Någon form av stöd och kontroll från statens sida visade sig behövas för att utvecklingen skulle gå i den riktningen som var tänkt. Riksdag och regering enades om en statlig inspektion som etablerades 1861. De som skulle bli regeringens ögon fick detta som en deltidssyssla, många var präster eller läroverkslärare. De skulle:

*"[...] följa folkskolans utveckling genom att besöka skolorna i sina distrikt och skaffa sig kännedom om deras tillstånd och behov. De skulle ge sina synpunkter till känna till skolstyrelsen och till läraren i fråga och de skulle lämna en skriftlig berättelse till både domkapitel och departement."*²⁷

Förbättringar gjordes genom 1906 års folkundervisningskommitté, ledd av den liberale politikern och folkskolläraren Fridtjuf Berg. En förstärkning av folkskoleseminarierna och folkskoleinspektionen och inrättandet av en överstyrelse för folkskolan var en del av detta.²⁸

Under 1940-talet gav bristen på en samlad och samordnad utbildningspolitik för realskolestadiet plats för en uppsjö av skolor som *"kunde ses som ymnigt rik eller risigt vildvuxen"*. En elev som slutade årskurs sju kunde göra detta i 19 olika organisationsformer, med flera olika linjer, såsom folkskolan, femårig statlig realskola, kommunal yrkesskola eller lärlingsutbildning.²⁹ Den nydanade skolan med dess organisation stod sig ända till 1950 när principbeslutet om de stora skolreformerna i modern tid togs. Den tidigare dualistiska skolan med olika system för lägre och högre skolor ersattes av ett för hela landet i stort enhetligt system. Sixten Marklund beskriver den obligatoriska skolan i *Ett folk börjar skolan*, perioden 1940-1980. 1940- talet var ett utredningsskede, 1950- talet ett försöksskede, 1960- talet ett

²⁶ Richardson, *Ett folk börjar skolan*, s.30.

²⁷ Ibid, s.35.

²⁸ Marklund, s.15.

²⁹ Marklund, s.27.

övergångsskede och 1970- talet var ett för grundskolans del ett uppföljnings- och utvärderingsskede.³⁰

3 Analys

De flesta skolreformer i Europa har haft för avsikt att kliva bort från den dualistiska skolan till den holistiska, där man använder en helhetssyn på barnet. Familjen, hälsan, fritiden och inte bara utbildningen skulle stå i fokus. I de flesta länder har politiker haft ett nära samarbete med pedagoger och skolans ledning och försökt komma fram till en mer enhetlig skola för alla. Även i Karlskoga hände detta, men politikerna var utbytta av personer i ledningen för stadens största företag. Enligt Per Dalin i *Skolutveckling- Teori* har avsikten med detta varit att bryta ner det feodala samhällssystemet med en tro på en utveckling mot ett socialt jämlikt samhälle. Föreställningen om att skolan hade ett väsentligt inflytande på detta, reformerade systemet genom att skolan användes som ett instrument vid omformningen av samhället.³¹ I detta kapitel kommer jag med hjälp av litteratur, primärkällor och system- respektive beroendeteori försöka belysa på vilket sätt skolutvecklingen i Karlskoga skedde.

3.1.1 Karlskogas högre allmänna läroverk

Rektor för Karlskoga praktiska läroverk Johan Lindholm kallade tillsammans med provinsialläkare Knut Wistrand 12 herrar till ett möte den 22 mars 1906 i tingshuset Karlshall. De skulle överlägga om möjligheten att upprätta en realskola i Karlskoga. I likhet med den nya läroverksstadgan, bestämdes att en sådan skola skulle upprättas från och med läsåret 1906-07. Den skulle vara sexårig och tillslut leda till realskoleexamen. En kommitté tillsattes, vilken skulle komma med förslag om hur skolan skulle kunna startas, dess ledamöter var kapten E. Aquilon, grosshandlare G. Pettersson, disponenten i Bofors Ragnar Sohlman, doktor K. Wistrand och rektor Johan Lindholm. Kommittén beslöt att skicka en skrivelse till intresserade föräldrar, vilka sedan skulle meddela hur många barn de ville anmäla till de tre lägsta klasserna samt en förberedande skola. Till skollokal planerades den övre våningen i ett nyuppfört hus vid torget. 35 flickor och pojkar hade i maj anmälts, och en månad senare togs beslutet att en realskola skulle startas, om nödvändigt kapital och lärare kunde skaffas. Medlemmarna i ovan nämnda kommitté, förutom Wistrand som ersattes av kontraktsprost O.

³⁰ Richardson, *Ett folk börjar skolan*, s. 219-220.

³¹ Dalin, s. 10.

Persson, utsågs till ledamöter i skolans interimstyrelse. Elevantalet den första terminen var 56 barn, personalantalet 5. Skolan ägdes av Karlskoga realskoleförening, vilken skulle se till att det fanns pengar till att driva skolan. Inkomsterna bestod till största delen av terminsavgifter, som enligt tidens mått var höga. 40 kronor i förberedande skolan, 50 kronor i första klassen och därefter en höjning med 10 kronor för varje följande klass. Karlskoga kommunalstämma tilldelade skolan 2500 kronor per läsår, med villkoret att fem barn med mindre bemedlade föräldrar skulle få gå gratis i skolan och få fria skolböcker.

Vid ett sammanträde 1907 togs frågor angående byggandet av en ny skola upp. Disponent Sohlman hade sett till att ritningar gjorts av arkitekt, och disponent Wijkander lovade att se till att mark på AB Bofors mark skulle anvisas och tog även uppdraget att se till att pengar kom in, vilka skulle betalas till byggnadsföretaget. Entusiasmen inför löftet med tomten var måttlig, och det bestämdes att andra alternativ skulle ses till. Den då enda möjliga platsen skulle hyras ut till ett pris av 400 kronor per kappland, vilket styrelsen ansåg vara alldeles för dyrt. Wijkander kom då till undsättning genom att AB Bofors helt utan ersättning skulle upplåta en tomt och teckna 10 000 kronor i stamaktier i det aktiebolag som eventuellt skulle kunna komma att bildas. I det nya skolhuset fanns det sex klassrum, och gymnastiklektionerna fick man hålla i Bofors samlingshus.

Genom ett kommunalstämmebeslut 1910 omvandlades den privata realskolan till kommunal mellanskola, den tredje i landet. Inspektor 1911 blev bruksdisponent Berndt Wijkander, och i den nya styrelsen var ordföranden disponenten Ragnar Sohlman.³² Vid ett sammanträde 1933 gjorde lokalstyrelsen hos kommunalfullmäktige en framställning om anslag av 500 kronor för utredning angående möjligheten att om- och tillbygga skolhuset. Under höstterminen 1934 var lärjungeantalet 162, och förväntades stiga. Det ”nya” skolhuset invigdes 1938, och på kvällen gav Karlskoga kommun middag på Bofors hotell. Tacktalet hölls av undervisningsrådet Kärre, som däri vitsordade det goda samarbete, som verkade vara utbrett, inte bara inom kommunen utan även mellan de kommunala myndigheterna och Boforsbolaget.

*”De förra bygga skolor för själens ans, och det senare sörjer för kroppens behov. Om detta goda samarbete fortsätter kan Karlskoga emotse en ljus framtid.”*³³

³² Läroverksbyggnadskommittén, *Festskrift utgiven i samband med invigningen av Karlskoga högre allmänna läroverks nybyggnader*, Örebro 1957, s. 3-11.

³³ Ibid, s.4.

Under 1930-talet visade det sig att många ungdomar som avlagt realexamen i Karlskoga sökte sig till gymnasier på andra orter. Detta var inte möjligt för de elever som kom från mindre bemedlade hem i denna tid av arbetslöshet och krig. Man tillsatte därför en kommitté som skulle utreda möjligheterna och lägga fram ett förslag angående ett gymnasium i Karlskoga. 1944 bifölls stadsfullmäktiges framställning om ett kommunalt treårigt realgymnasium i förening med samrealskolan.

”En person i inflytelserik ställning inom det stora industriföretaget i staden meddelade en dag rektor, att en icke liten del av de elever, som avlagt realexamen sökte anställning inom företaget. I synnerhet flickorna ville helst ha kontorsarbete, men tyvärr saknade de oftast kunskaper i bokföring, maskinskrivning, stenografi och annat kontorsbete. Har inte skolan möjlighet att ge dem utbildning för sådan anställning?”³⁴

Lsåret 1944-45 anordnades en handelslinje som en i realskolan inbyggd praktisk utbildningslinje. 1952 togs i Sverige beslut att förstatliga kommunala gymnasier i sex städer, men Karlskoga skulle få vänta. Man tyckte inte att staden uppfyllde kraven. En motion inlämnades i första kammaren, i vilken motionärerna krävde att ett högre allmänt läroverk skulle inrättas även i Karlskoga, på samma grunder som angavs för de andra städerna. I motiveringen nämndes också att Karlskoga hade högre invånarantal än övriga sex. Men Karlskoga fick vänta till 1953, då regeringen framlade en proposition om att ytterligare sju högra allmänna läroverk skulle inrättas. Den 22 maj 1953 biföll riksdagen regeringsförslaget och Karlskoga fick sitt högre allmänna läroverk.³⁵

3.1.2 Systemteoretisk analys av Karlskoga högre allmänna läroverks tillkomst

Att omgivningen spelade en stor roll i tillkomsten av ovan nämnda skola är uppenbart. Den första som tog steget mot ett högre läroverk i Karlskoga var rektorn för det praktiska läroverket. Han var en ledare som hade god överblick över skolsituationen i staden och legitimerade därför den framtida processen mot en realskola. Då han kallade samman sex personer till möte, var dessa inte verksamma inom skolan, utan fanns i omgivningen. De hade ett tydligt gemensamt mål, och processen gick från resursinhämtning till bearbetning av dessa och till sist till resultat. Disponenten i Bofors var en av de som ingick i skolans första styrelse, såg till att ritningar till skolan gjordes och att mark ordnades att bygga på. AB Bofors som

³⁴ Läroverksbyggnadskommittén, s.17.

³⁵ Ibid, s.15-21.

system närmade sig skolan som system. Då de två posterna inspektor och ordförande i den första permanenta styrelsen gick till disponenterna i företaget, och när AB Bofors lovade att köpa stamaktier i ett framtida företag hade de två systemen fått en gemensam brytpunkt. Dalin skriver: *"Idag är det inte längre så att skolutbildning är någon garanti för ett framtida yrke."*³⁶ I början av 1900- talet var industrins viktigaste leverantör av arbetskraft skolan och det ledde till att de båda systemen kunde och önskade dra nytta av varandra och därför samspela.

3.2.1 Karlskoga praktiska läroverk och Ingenjör- och yrkesskoleanläggningen

Maria Nilsson och hennes son C. J. Nyvall skötte på sin gård Vall i närheten av Granbergsdal en skola. Nyvall hade en dröm om en praktisk skola, och experimenterade med kurser hemma på skolgården. När han flyttade till Karlskoga kyrkoby införlivade han likasinnade i sina planer.³⁷ Sex karlskogabor träffades på trettondag jul 1882, och Karlskoga praktiska slöjdskola föddes. En av grundarna var Johan Carlberg, smed och förman vid Boforsverken. Han var en av väckelsepionjärerna i Karlskoga och brukade predika och hålla söndagsskola i sitt hem i Bofors. Efter beslutet att bygga en skola, valdes pastor Johan Lindholm till skolans föreståndare. En tomt inhandlades för 150 kronor på vilken man uppförde ett tvåvåningshus. Den 17 maj bildas Karlskoga Praktiska Slöjdskolas Aktiebolag vilket enligt bolagsordningen skulle förmedla arbetaren kunskaper och yrkesskicklighet. Helt enligt protokoll från det första styrelsesammanträdet annonserade man i tidningar efter elever, och den första november välkomnade rektor Lindholm 25 unga män till den första kursen. Först 1893 kunde flickorna börja läsa i Karlskoga praktiska slöjdskola för kvinnor.

1906 fick skolan för första gången anslag från Karlskoga kommun, 1000 kronor med villkoret att den praktiska skolan skulle ge en manlig och en kvinnlig elev från kommunen kostnadsfri undervisning. I juli 1912 bildas en folkhögskoleförening som axlar ansvaret för en ny verksamhetsgren vid skolan, Karlskoga folkhögskola. Under året ändras namnet på Karlskoga praktiska skola till Karlskoga praktiska läroverk, och statligt stöd, landstingsanslag och kommunbidrag togs för första gången emot.³⁸ När skolan firade minnet av sin 50 åriga tillvaro hade inte mindre än 10 181 elever varit inskrivna vid läroverket. *"Från Sveriges olika bygder*

³⁶ Dalin, s. 50.

³⁷ Redaktionskommitté, *Karlskoga folkhögskola- 100 år i bildningens tjänst*, Kumla 1982, s. 16.

³⁸ Gösta Horsner, *Karlskoga praktiska läroverk*, 1932, s. 7-12.

*har de kommit, men även från grannländerna Norge, Danmark och Finland samt från Nordamerika.*³⁹

Elever som tidigare ville utbilda sig i en yrkesskola började studera vid Karlskoga praktiska läroverk, men allteftersom denna utvecklades till att bli mer av en allmänbildande folkskola behövde de elever som ville utvecklas i en yrkesutbildning någonstans att gå. AB Bofors startade 1928 sin industriskola, till vilken företagets hela yrkesutbildning var knuten. Mekanisk linje, kemisk- och metallurgisk linje samt laborantkurser vände sig även till alla de som inte tidigare var anställda av AB Bofors. Även en kommunal yrkesutbildning startades 1939, då med kurser i hushållsgöromål och enklare matlagning. Handelskurs för kontorsanställda och en husmodersskola fogades med åren till, och 1947 startade en maskinteknisk fackskola.

Saknaden av egna lokaler var ett problem som var svårt att komma ifrån, lösningen kom när landstinget i Örebro län beslutade om utbyggnad av dess yrkesskoleverksamhet i länet. 1956 indelades länet i fyra upptagningsområden för landstingsägda yrkesskolor. Den västra centrala yrkesskolan skulle förläggas just i Karlskoga, och hysa nio olika yrkesavdelningar. Skolorisationskommittén tog kontakt med överstyrelsen för yrkesutbildning och dess chef överstedirektör Birger Öhman, som tidigare varit på besök i Karlskoga och understrukt behovet av att yrkesskolan organiserades så att den kunde fylla sin uppgift efter enhetsskolan genomförande. Öhman yrkade på att den tekniska utbildningen i Karlskoga skulle organiseras så att den med lätthet kunde placeras i den lokala skolororganisationen. Vid årsskiftet 1958/59 hade samverkan mellan landsting och kommun inletts. Riksdagen tog beslut att i Karlskoga låta uppföra en skolanläggning med ett högre tekniskt läroverk, kommunal teknisk skola samt kommunal teknisk yrkesskola.⁴⁰

3.2.2 Systemteoretisk analys av Karlskoga praktiska läroverk och Ingenjör- och yrkesskoleanläggningen

Då Karlskoga praktiska läroverk startades låg Boforssystemet inte i den direkta närheten, men det var en smed vid Boforsverken som var en av grundarna. Han såg nödvändigheten av en praktisk utbildning och var med och lade grunden till detta system. Indirekt kan sägas att

³⁹ Ibid, s. 38.

⁴⁰ Byggnadskommittén för ingenjör- och yrkesskoleanläggningen i Karlskoga, *Ingenjör- och yrkesskoleanläggningen i Karlskoga*, 1966, s. 3f.

Boforssystemet verkade i närheten till skolsystemet. Behovet fanns av en praktisk skola med yrkesutbildning då många ungdomar i staden önskade arbeta inom AB Bofors. De tre olika systemen; Karlskoga praktiska läroverk, Bofors industriskola samt den kommunala yrkesutbildningen samverkade vid tillkomsten av Ingenjör- och yrkesskoleanläggningen. Ett indirekt beroende ledde fram till att skolsystemet och Boforssystemet kom i kontakt.

3.3.1 Karlskoga folkskolor

”Liksom korn utspridda i en stenig bergslagsåker, så växte skolan sig rotfast i folkets hjärta och gav andlig näring å generationer av bygdens söner och döttrar.”⁴¹

Karlskoga kommun ligger i utbuktningen av sydöstra Värmland vid sjön Möckeln, tillsammans med grannkommunen Degerfors bildar den Karlskoga Bergslag. Författaren Alf Bande vågar i sin bok *Kyrkbyn som blev stad* påstå att man i Karlskoga Bergslag vill vara sig själv. Här finns en månghundraårig särprägel som den som bor här gärna vill bevara. Kyrkoherde Torbjörn Morén (1781-1843) var en mycket lärd prästman, som villigt såg att folket i hans församling skulle isolera sig och hålla främlingar utanför socknens gränser. Han ställde offentligt detta krav efter det att en vandringsman mitt på bygatan mördat en känd och högt skattad bergsman från trakten. Kyrkoherde Morén höll ett en timmes långt minnestal vid den mördade bergsmannens bår. Han talade bland annat om att främlingar inte hade något i Karlskoga att göra. Han menade att de förde tidens ondska med sig över bergen och genom skogarna.⁴²

Det var också den passionerade kyrkoherden som grundade Karlskogas ordnade skolväsende. Vid sockenstämman 1824 den 26 september, beslutade man efter Moréns förslag att växelundervisning skulle införas i församlingen. Lotten föll på herr assessor P. Lagerhjelm vid Bofors, herr bergmästaren von Hofsten på Walåsen och herr bergsfogden Fegraeus i Källmo tillsammans med pastor och de suppleanter som fanns från varje hyttelag att diskutera saken, och sedan föreslå åtgärder som var nödvändiga. Detta sammanträde kan betecknas som Karlskoga ordnade folkskoleväsendets födelsestund. Redan i oktober samma år var kommittén färdig med sitt förslag och i juli 1825 kunde skolan starta sin verksamhet. Skolhus fanns inte, men en lokal ordnades i ”fattighuset”, i ett rum 10 alnar i fyrkant. Det fanns bara plats för 30 barn, men vindsrummet var avsett för 75. Även lärarbostaden inrymdes i fattighuset.

⁴¹ Josef Severin Gralén, *Karlskoga folkskolor 1825-1925*, Karlskoga 1925, s. 4.

⁴² Alf Bande, *Kyrkbyn som blev till stad*, VT/Bronells, Filipstad 1987, s.9.

I mars 1826 föreslog kyrkoherden att ett särskilt skolhus, som skulle verka som huvudskola, skulle uppföras vid kyrkan. Det uppstod då en hetsig debatt, man talade för och emot, men mest emot. Det ansågs av många bli för lång väg till skolan då flertalet bodde på landsbygden, men även andra frågor av ekonomisk karaktär uppstod. För att undanröja anledningen till missnöje, erbjöd sig Morén vid sockenstämma ett halvår senare att själv med hjälp av frivilliga låta uppföra skolhuset, om församlingen kunde tänka sig att avlöna lärare. Det blev som kyrkoherden ville, och Karlskoga församlings första skolhus byggdes med hjälp av gåvor från 52 personer, Bofors assessor Lagerhjelm skänkte taktegel.⁴³

*”Herr Assessor Lagerhjelm och de av Församlingen, som beredvilligt befordrat detta ändamål, yttrade sin önskan, att denna undervisningsanstalt på Församlingens bekostnad snart kunde utvidgas, hvartill Allmogen, som alltid utmärkt sig genom nit för det goda, tycktes vara villig.”*⁴⁴

Skolgången i Karlskoga tycks ha varit väldigt ojämn och resultatet av undervisningen ganska skralt. En anledning till att barnens skolgång såg ut på detta sätt, var att de behövdes hemma till att utföra arbete såsom att valla kor, ta hand om sina småsyskon och hjälpa till med allehanda sysslor. I riksdagen 1840 klagade kyrkoherde Morén i ett anförande till förmån för en folkskolestadga. *”I Karlskoga funnes tjänstehjon av 20 års ålder och däröver, vilka icke kunde läsa i bok.”* Moréns åsikter bland andras togs i beaktande och 1842 blev ordnad undervisning för alla barn en lagstadgad plikt för kommunerna, och folkskolan kom under statens tillsyn.⁴⁵

*”Folkökningen, proletariseringen, fattigdomen, hotet om kriminalitet och uppror, behovet av medborgerlig bildning och en undervisning för nya samhällsfunktioner, allt bidrog till att låta de olika bildningstraditionerna få sin avgörande kraftmätning vid seklets mitt.”*⁴⁶

Föräldrarnas fattigdom och ovilja nämns i *Skolan förr och nu* (Marklund 1984) som en orsak till ett lågt närvaroantal i skolorna, men även det faktum att vissa präster hade ett uttalat ointresse för skolan.⁴⁷ Många ansåg att den gamla hemläsningen räckte, eftersom den främst fanns till för att barnen skulle kunna komma till nattvardsläsning och konfirmation. Sedan länge hade dessa vägar varit de enda ut i livet för ungdomarna. När kravet på räkning och skrivning infördes för att få börja nattvardsläsning var föräldrarna tvungna att ge efter, och skolarbetet fick sitt nödvändiga stöd av både samhälle och hem.⁴⁸ *”Lärares anskaffande och*

⁴³ Lars Dalgren, *Karlskoga historia 1586-1936*, 1936, s. 235-254.

⁴⁴ Gralén, s. 14.

⁴⁵ Dalgren, s. 235-254.

⁴⁶ Richardson, *Ett folk börjar skolan*, s. 17.

⁴⁷ Marklund, s.14.

⁴⁸ Richardson, *Ett folk börjar skolan*, s. 17.

folkskolors inrättande bör sättas i verket inom fem år efter denna författningsutfärdande”, hette det i 1842 års stadga. Den femåriga övergångstiden visade sig emellertid helt otillräcklig.⁴⁹

De båda sista årtiondena av 1800- talet kännetecknades främst av att göra samtliga skolor i Karlskoga till fasta och heltidsläsande. Endast sex fasta folkskolor fanns 1880, vilka var Kyrkrotens, Karlsdals, Kedjeåsens, Granbergsdals, Lonnhyttans och Knutsbols.

”De uppgifter, som i första hand kommo att sysselsätta Karlskoga skoldistrikt under 1880- talet och längre fram, stodo i nära sammanhang med den industriella utvecklingen vid Bofors och Degerfors järnbruk samt därav följande samhällsbildning omkring Karlskoga kyrka och Degerfors.”⁵⁰

När det gamla skolhuset 1877 skulle ombyggas önskade skolläraren i en skrivelse till skolrådet att få en ny tjänstebostad, samt en tillfällig skollokal. Undervisningen flyttades då tillfälligt till småskolelokalen vid Bofors eftersom brukspatron Lagerhjelm lovat detta.⁵¹ Kyrkostämman beslöt 1879 att planering och planering av skolhuslyckan skulle börja omgående, och arbetet gavs till direktör Hagström och ”brukspatron och riddaren P. Lagerhjelm”.⁵² I oktober samma år gav skolrådet i uppdrag åt ordföranden att förhandla med Bofors och Degerfors bolags disponenter om förvärvandet av lämpliga skollokaler.⁵³ Bruksbolaget (Bofors) erbjöd sig 1880 att åt församlingen bygga ett skolhus beläget mellan Bofors och Björkborn, för 10 000 kronor med en inteckning på 50 år. Skolrådet och kyrkostämman antog detta förslag.⁵⁴

”Ett skolhus som får göra nytta för sig, varit billigt och blifvit väl användt, är Bofors gamla skolhus. Det uppfördes af sinner och tegel år 1880 af Bofors bruk under disp. Danielssons tid för en kostnad för församlingen i ett för allt af 10 000 kr., stor tomt uppläts gratis, och den stora skolträdgården, som sedan blifvit åtskilligt vidgad, ändrad och väl underhållen, anlades på brukets bekostnad.”⁵⁵

Genom tillkomsten av detta skolhus, vilket hade finansierats med gemensamma medel, hade grunden för rotesystemet ryckts bort. Det fanns en tydlig önskan att bygden skulle få en så god folkundervisning som möjligt, och för att uppnå detta skulle de ambulerande skolorna och läsningen på rotar försvinna, och istället skulle det finnas helårsundervisning på fasta skolor.⁵⁶

⁴⁹ Marklund, s. 13.

⁵⁰ Skolrådets protokoller, den 24 april 1877, § 1.

⁵¹ Skolrådets protokoller, den 24 april 1877, § 1.

⁵² Kyrkostämmans protokoller, den 3 augusti 1879, § 2.

⁵³ Skolrådets protokoller, den 19 oktober 1879, § 1.

⁵⁴ Skolrådets protokoller, den 12 december 1880, § 4.

⁵⁵ Karlskoga tidning, n: o 61, 1 augusti 1911, sid. 2, spalt 1.

⁵⁶ Gralén, s.70f.

Omkring 1890 var undervisningen i de fasta småskolorna vanligtvis 9 månader om året, i folkskolorna endast 4 månader. Skolrådet bestämde från år till år hur undervisningen skulle anordnas, pga befolkningens snabba tillväxt omkring Bofors.

Folkskoleläraren Norlin vid Bofors skola bad i en skrivelse till rådet 1886 att fler lärare skulle anställas vid skolan, då barnens antal växt kraftigt och fortfarande var i stark tillväxt. Skolrådet ville då anställa en lärarinna som skulle undervisa in en särskild lokal. Lokalen som tilltänktes var i Godtemplarnas hus, och det föll på disponent C. Danielssons lott att undersöka om rummet skulle kunna hyras.⁵⁷

Den 9 september 1894 lästes av ordföranden i skolrådet upp två gåvobrev, utfärdade av styrelsen för AB Bofors- Gullspång. Båda gällde skolhusplatser, den ena i Boo och den andra i Fisksjötorp.⁵⁸

*”Som folkmängden i Karlskoga kyrkby är stadd i stor tillväxt och i följd deraf barnantalet i skolorna alltjemnt ökas i den grad att såväl lärarepersonal som skollokaler behöfva förstärkas och tillökas, beslöt skolrådet att uppdraga åt en komité, bestående af ordf. hrr K. Wistrand, And. Ericsson och G. Norlin, att upprätta och inkomma till skolrådet med det förslag, som med anledning af nämnda förhållande anses nödvändigt.”*⁵⁹

Detta gällde främst inom Kyrkbyns och Bofors skolrotar. På grund av det stora barnantalet vid Bofors skulle det 1899 behövas en ny skolhusbyggnad, en kommitté tillsattes, och även i denna fanns disponenten för Bofors, B. Wijkander och ingenjör Ragnar Sohlman, Bofors. Från kommittén för skolhusbyggnaden vid Bofors kom det in ett förslag om att till plats för det nya huset förvärva mark av AB Bofors- Gullspång, skolrådet godkände detta förslag.⁶⁰

Även då småsaker behövde ordnas, var disponenterna villiga att hjälpa till. 1907 önskade folkskolläraren vid Bofors skola veta vilken del av jorden på marken tillhörande skolan han skulle kunna bruka till personligt planteringsland, och då var det Wijkander och Sohlman, ledamöter i skolrådet, som skulle fördela ut lotterna rättvist mellan ordinarie lärarpersonal på skolan.⁶¹

1936 var Karlskoga skoldistrikt uppdelat i 11 skolområden (skolrotar), nämligen Bofors/Kyrkbyn- med skolorna Rävåsen, Sandmo, Loviselund och Bofors. Skranta,

⁵⁷ Skol- och kyrkorådets protokoller, den 10 januari 1886, § 4.

⁵⁸ Skolrådets protokoller, den 9 september 1894, § 3.

⁵⁹ Skolrådets protokoller, den 21 maj 1894, § 8.

⁶⁰ Skolrådets protokoller, den 3 juni 1901, § 1.

⁶¹ Skolrådets protokoller för år 1907, den 18 september, § 6.

Stenbäcken, Lonnhyttan, Kedjeåsen, Granbergsdal med skolorna Granbergsdal och Skråmmen, Sibbo, Brickegården, Högåsen, Linnebäck och Karlsdal. Vid 1936 var slöjdskola för båda könen införd vid alla distriktets skolor. Undervisningen i hushållsgöromål startade 1907. Skoltandvård startade 1932 och läkarundersökningar 1918. En särskild hjälpskola för svagt begåvade barn inrättades 1918 vid Bofors/Kyrkbyns skolor. 1881 inrättades frivilliga fortsättningsskolor som 1922 ordnades antingen som allmänna eller som yrkesbestämda i anslutning till bergsbruk och järnvägsindustri, träindustri, handel eller jordbruk och skogshantering.⁶² I Bofors/Kyrkbyn, Skranta och Brickegårdens skolor fick barnen för 10 öre ur skolkassan skolbad vid en badinrättning bekostad av Aktiebolaget Bofors. Disponent Berndt Wijkander stod bakom denna generositet som även gällde barn till anställda i företaget, men de fick alltid fria skolbad.⁶³

Karlskoga kommunala mellanskola och samrealskola grundades 1910 på förslag av disponenterna Berndt Wijkander och Ragnar Sohlman i AB Bofors. Ett brev inkom till skolrådet där de båda pekade på att församlingen var en av de största i landet, och med sitt industricentrum hade hög folkmängd. En mellanskola behövdes i staden som bottenskola till de tre fullständiga folkskolorna, vilka hade ett högt barnantal. Skolrådet hörsammade förslaget och kommittéarbetet startade med Sohlman i spetsen.⁶⁴ Den 23 juli skickades till Karlskoga sockens kommunalnämnd ett förslag på att kommunen antingen kunde hyra skolhus för 2 500 kronor eller köpa detsamma med tillhörande tomt för 44 000 kronor. Förslaget är undertecknat av Karlskoga realskolebyggnadsaktiebolag samt B. Wijkander, R. Sohlman med flera.⁶⁵

Som fortsättning på folkskolan kan också Bofors Aftonskola betraktas. För den tekniska yrkesundervisningen som började 1911 vid AB Bofors hade ovan nämnda Aftonskola ansvaret.

”Den har livligt understötts av bolaget och åtnjöt anslag från Karlskoga kommun.”⁶⁶ Den skulle från början omfatta svenska språket, skrivning, räkning och ritning. I skolhuset vid Bofors hyrde företaget en lokal, vardagskvällar och söndagsmorgnar före gudstjänsten.⁶⁷

⁶² Dalgren, s. 238-249.

⁶³ Skolrådets protokoller för år 1908, den 15 oktober, § 9.

⁶⁴ Skolrådets protokoller för år 1909, den 10 oktober, § 12.

⁶⁵ Karlskoga skolråd, *Utredning rörande insättande av en kommunal mellanskola 1909-1910*.

⁶⁶ Dalgren, s. 464.

⁶⁷ Skolrådets protokoller för år 1911, den 8 oktober, § 6.

Folkskolan samarbetade med Bofors Aftonskola och underhölls dels av AB Bofors och dels av Karlskoga kommun. Den hade sedan 1922 lärlingsskolavdelningar för unga män, som gått fortsättningsskola och som tänkt sig arbeta i järnindustrin.⁶⁸ År 1942 hade skolan fått nya lokaler, vilket gjorde att så många som 100 elever kunde utbildas. De områden som ingick i utbildningen var verkstadsteknik, teknik för metallurgisk tillverkning och processteknik för fabrikation av kemiska produkter. Bofors industriskola avvecklades 1989.⁶⁹

Skolväsendet i Karlskoga har värnats om av kommunen, men även erhållit donationer. Den största är *Talman Anders Erssons och hans hustrus skolfond* som utdelas till unga som slutat folkskolan, men som ska läsa vidare. *"I syfte att främja god barnavård tillkom 24 okt. 1901 från okända givare en gåva å 5000 kr. under namn Alfred Nobels fond för fattiga barn i Karlskoga."*⁷⁰

3.3.2 En beroendeteoretisk analys av Karlskoga folkskolor

Var Karlskoga folkskolor självständiga? En fråga som till en början verkar ha svaret ja, eftersom ingen kan väl äga en folkskola? När man nystar mer i frågan finner man att folkskolorna från dess födelse varit i beroendeställning till omgivningarna, och främst till AB Bofors.

*"Omgivningarna betyder i skolsammanhang både närmiljön och storsamhället, mer exakt varje person och organisation som skolan måste ha kontakt med för att utföra sitt arbete."*⁷¹

En skola är inte beroende av sina resultat, som andra organisationer, vilket ger större frihet i dess handlande. Det leda till att inflytelserika grupper kan komma in i organisationen och utöva makt. Enligt Dalin är det ledningens uppgift att komma fram till vilka lämpliga förbindelser som ska finnas med omgivningen. I källorna syns det tydligt att det är just skolledningen som tar initiativ till kontakterna med omgivningen som ansågs nödvändiga. Skolledningen är beroende av både arbetsuppgifterna, medarbetarna och omgivningen. Av de tre typerna av makt som tas upp i teorikapitlet, utövades av AB Bofors endast materiell makt riktad mot skolan. Inga andra indikationer finns i källorna. Vad gäller engagemanget företaget haft i skolutvecklingen går det att se tecken på både beräknande och moraliskt. Beroendeställningen som skolan haft till AB Bofors har främjat optimala förutsättningar för

⁶⁸ Galén, s. 97.

⁶⁹ Stig A Fransson, *Bofors 350 år*, PROBUS förlag HB, Stockholm 1996, s. 140.

⁷⁰ Galén, s. 103.

⁷¹ Dalin, s. 164.

dels skolan och dels företaget vid den givna tidpunkten. Skolans mål har uppfyllts och företaget har också gagnats av dessa. Eftersom skolan står i beroendeställning till omgivningarna i och med att den ständigt får resurser från omgivningen i form av pengar, elever och arbetskraft, kommer den alltid att finnas kvar oavsett resultaten den redovisar. Skolans motiv är att den ska finnas till för elever och lärare och att den alltid ska drivas mot att bli bättre och utvecklas. Detta fungerade i Karlskoga genom beroendeställningen skolan satte sig i till AB Bofors. Varje gång skolan behövde något hjälpte företaget till med allt från material till byggande, tomter att bygga på och arbetskraft genom att disponenterna alltid var med i kommittéer som tillsattes. Beroendet stärktes genom att även företaget från sin sida behövde skolan och dess elever.

3.4 Bofors och Karlskoga växer

”Det som är bra för Bofors är också bra för Karlskoga.”

De i Karlskoga bevingade orden formades av öververksmästaren i Bofors, verkstadschefen Frans Andersson, vid en kommunalstämma på 1920-talet. Han såg det tydliga sambandet mellan municipalsamhället och företaget, och än idag står sig uttrycket. Den första januari 1940 blev Karlskoga stad, och nummer 18 i Sverige sett till folkmängd, men bland de allra största till ytan. Det var expansionen av Bofors verksamhet som från 1930-talet haft den största påverkan då företaget blev världsberömt genom en 40 mm automatisk luftvärnskanon. Folkmängden i Karlskoga började raskt öka i slutet av 1930-talet, samtidigt som Bofors började få ökade beställningsvolymerna. Den mest kraftiga epoken i folkmängdsökningen i staden sammanföll med andra världskriget, då företaget hade ett stort behov av arbetskraft.

Den viktigaste frågan i staden var att hitta bostäder till alla inflyttade, av vilka de flesta anställdes av Bofors.⁷² Av den förvärvsarbetande dagbefolkningen på orten 1960-1980 var mellan 80- 90% anställda av Bofors.⁷³ Folkmängden ökade från 19027 år 1936 till 39706 år 1970, en ökning med 48 %. I Karlskoga ställdes krav på service och bostäder som aldrig kunnat förutspås.

⁷² Fransson, *Bofors 350 år*, s. 154.

⁷³ Kristina Håkans, *Karlskoga och Bofors. En studie av en kommun dominerad av ett stort företag*, KAU 1992, s. 13.

Eftersom Bofors alltid värnat om sina anställda och deras dagliga behov fanns en bra grund med resurser till bostadsbyggande. Det fanns tidigt omvårdnad och skolor till barnen, tjänstepensioner och bl.a. affärer och matserveringar till arbetarna och deras familjer. Kommunen utvecklade tidigt en arbetsmodell med kommittéer som representanter för Bofors upptogs i. Informationen behövde då inte färdas lika långt. Befattningshavare från företaget hade också ofta poster i kommunens verkställande och beslutande organ. Åren innan krigsutbrottet 1939 byggdes av Bofors bostäder norr och öster om fabriksområdet på mark som ägdes av Bofors. Även inne i själva tätorten ägde företaget stora markområden, och dessa användes också till att uppföra nybyggnationer, men då av kommunen tillsammans med Bofors.⁷⁴

”Det blir dock snart tydligt att enbart byggandet av småhus och egnahem aldrig kommer kunna tillgodose behovet av nya bostäder. 1938 tillsätts en kommitté för att utreda situationen, och hur man ska gå tillväga för att möta de framtida behoven. Ett av resultaten blir bildandet av det första allmännyttiga bolaget på orten: Karlskoga Bostads AB, där staden och AB Bofors är likvärdiga ägare.”⁷⁵

Ett stort antal hyresfastigheter uppfördes, gatustrukturen förbättrades och staden fick den form som den i stort ser ut idag. Den stora ökningen av anställda under tidigt 1940-tal gjorde att bostäderna ändå inte räckte till, och då gjordes en tillfällig åtgärd- man byggde nödbostäder.⁷⁶ Under krigsåren var somrarna varma och soliga, vilket passade bra för de nyinflyttade i Karlskoga som inte kunnat få bostad, många tvingades bo i tält, och andra i de enkla och dragiga nödbostäder som byggts.⁷⁷ Bostadsbyggandet pågick till mitten av 1970- talet, främst i stadens östra delar.⁷⁸

3.5 Kirunas skolväsende och LKAB

Samhället Kiruna har ett parallellt historieförlopp med LKAB (Loussavaara Kiirunavaara Aktiebolag), liksom Karlskoga har med Bofors. Westergren och Persson beskriver i sin uppsats en kortare tidsperiod i Kirunas skolas historia. Municipalsamhället Kiruna önskade utvecklas till ett samhälle där utbildning, bostäder, social service och kultur skulle ha en

⁷⁴ Fransson, *Bofors 350 år*, s. 155.

⁷⁵ Erik Ringdahl, *Från arbetarlängor till punkthus. Bostadsutvecklingen i Karlskoga 1960-1975*, KAU 2011, s. 16.

⁷⁶ Fransson, *Bofors 350 år*, s. 156.

⁷⁷ Alf Bande, *Bland bybor och bruksfolk*, VT/Bronells, Filipstad 1988, s. 31.

⁷⁸ Fransson, *Det började med nobelkrut*, s. 52.

framträdande roll. LKAB:s disponent Hjalmar Lundbohm var en viktig profil, genom sin ställning som ledamot i skolnämnden. Liksom i Karlskoga var lokalerna till skolor ett problem, men ändå sattes utbildning och lärande i fokus.⁷⁹ Då elevantalet ökade krävdes större plats att undervisa på, och byggandet av skolor var ett måste. I Karlskoga byggdes skolor allteftersom de behövdes, men ändå var det stora elevantalet vid vissa skolor ett stort problem.

Kiruna tillsammans med Karlskoga och ett fåtal andra orter var först med att starta folkskolor med praktiska utbildningar. I Kiruna startades dessa med hjälp av LKAB, till största del beroende på företagets behov av arbetskraft. Samma sak hände i Karlskoga, men disponenterna höll en lite mer lågmäld ton i sammanhanget. Till skillnad från Karlskoga så var Kiruna inget välordnat samhälle i slutet av 1800- talet, de första som var skrivna på orten bodde i primitiva torvkojor och brädskjul. LKAB hade intresse av att förbättra bostadsförhållandena, då en del arbetare hade med sig familj. Om dessa arbetare inte kunde lita på att ha boende så skulle företaget riskera att den stora tillströmningen av arbetare avtog. LKAB började år 1900 bygga bostäder, och på tre år hade 300 bostäder byggts.⁸⁰ Från 1900-1904 ökade folkmängden med 3688 personer, Hjalmar Lundbohm och hans LKAB hade för avsikt att lösa problemen som uppstod innan de blev oöverstigliga. Man ville skapa världens bästa samhälle, och inte göra samma misstag som på andra orter där arbetarna själva skapade samlingslokaler, lönnkrogar och andra inrättningar.⁸¹ Kanske går dessa tankar att applicera även på Karlskoga, där Bofors byggde bostäder, och skapade staden tillsammans med kommunen.

Disponenten för LKAB förstod sammanhanget mellan bolagets framtid och relationer till arbetarna och samhället, han ansåg att en av de viktigaste delarna i samhällsbildningen var skolan. År 1900 började Kirunas första folkskola sin verksamhet. Från 51 elever första året till 399 elever tre år senare. LKAB beviljade hösten 1904 medel för att anställa en förste skollärare och utbyggnad av lokaler för slöjd och skolkök. Lundbohm skriver till skolnämnden om ansvaret för både bolaget och kommunen att så gott det går förbereda de barn som slutar folkskolan fortsatt sysselsättning till dess att de kan få arbete eller flyttar.⁸² I mina källor finns inget påtalat ansvar på samma sätt. Disponenterna var visserligen delaktiga i processen, men inte lika drivande som Lundbohm.

⁷⁹ Persson/ Westergren, s. 2.

⁸⁰ Persson/ Westergren, s. 15.

⁸¹ Ibid, s. 18.

⁸² Ibid, s. 34.

Genom kontakt med självaste ecklesiastikministern Fridtjuf Berg kom Lundbohm i kontakt med en visionär folkskollärare i Göteborg, J. Emil Björkman. Planen var att de tillsammans skulle arbeta fram ett program för en högre folkskola i Kiruna. När eleverna slutat skolan skulle de få hjälp med att hitta arbete. 1916 hade 18 av 26 pojkar fått arbete vid LKAB.⁸³ I Karlskoga fanns det inte ett uttalat löfte om arbete efter avslutad skolgång, men som en indirekt påföljd började många att arbeta inom AB Bofors efter avslutade studier. Bofors drev sin industriskola med utbildning inom företaget, men den hade ingenting att göra med folkskolorna i staden.

I starten av den högre folkskolan och folkskolan i Kiruna var det otvetydigt disponent Hjalmar Lundbohm som var den störste pådrivaren. Genom sin position i företaget kunde hans beslut grundas med hela företaget bakom sig. En annan disponent hade kanske tagit andra beslut, men Lundbohm var en humanistisk företagsledare med stora visioner och goda kontakter. Han planerade långsiktigt, och det egna bolagets styrelse och skolnämnden rättade sig efter hans förslag. Hans privata intresse för utbildningsfrågor och lärarekryteringar bidrog till att göra verksamheten vid skolorna till några av de främsta i Sverige. Vid ett besök i Bofors företagsarkiv hade jag kanske kunnat hitta källor som visade på hur och varför disponenterna i Karlskoga handlade som de gjorde, nu kan jag bara rekonstruera detta. I och med att ledarna inom Bofors tillhörde auktoriteterna i staden kan vi anta att deras röster hördes tydligt och lyssnades på i stor grad liksom Lundbohms i Kiruna.

I Persson/ Westergrens uppsats framgår klart att Lundbohms intresse stannar vid pojkarna, flickornas yrkesutbildning och sysselsättningsgrad engagerar honom inte. Förmodligen har detta att göra med att han ansåg att den sociala situationen för familjerna bidrog till välfärd och stabilitet i samhället och det skulle uppnås genom att kvinnorna var kvar i hemmet.⁸⁴ I Karlskoga fanns det slöjdskolor för både flickor och pojkar och kontorsutbildning även för kvinnor. Likheterna mellan LKAB:s och Bofors handlande är ändå stora, samhällena var i ungefär likadan utveckling, och då man ser närmare på denna utveckling har den skett genom att ett företags ledning varit en viktig del i processen.

⁸³ Persson/ Westergren, s. 39.

⁸⁴ Ibid, s. 71-74.

4 Slutsatser och diskussion

Det är auktoriteter som styr samhället, och i Karlskoga var en del av dessa ledningen inom AB Bofors. De strävade efter att vara med och utveckla skolväsendet genom att presentera resurser till skolledningen. Den största anledningen till detta anser jag vara intresset för den arbetskraft som företaget då kunde erhålla i form av välutbildade ungdomar. Ett företag som utvecklas så snabbt som Bofors gjort riskerar att utsugas på arbetskraft. Utbildade ungdomar, människor från andra orter och länder var den främsta arbetskraftsinkomsten företaget hade, och man önskade värna om dessa. Om det dessutom finns en yrkesutbildning på orten ser kanske andra människor tillfället att flytta till staden och tillskansa sig denna. Allt tyder på att det låg i AB Bofors intresse att främja skolutvecklingen i Karlskoga.

Åren efter första världskriget mot 1930-talet hade Bofors svårt att få kunder, och många gick arbetslösa i Karlskoga. Jag kan inte se någon liknande nedgång i skolutvecklingen under den tiden, vilket förmodligen beror på att människorna som gick arbetslösa och hade barn ändå bodde kvar i staden och barnen fortsatte att gå i skolan.

Det var alltid det ökade elevantalet som styrde hur många skolor som fanns, och hur läsåret var uppdelat. I skolrådsprotokollen nämns ofta det stora barnantalet vid Bofors skolor som ett problem som skulle lösas. En direkt påverkan på skolväsendet som företaget hade var att många nya skolor byggdes, även då det inte fanns någon representant för AB Bofors närvarande. I Kiruna byggdes skolor för att företaget behövde arbetskraft, men i Karlskoga byggdes de för att arbetskraftens barn behövde skolor.

Redan 1824 satt assessor Lagerhjelm med i sammanträdet som skulle betraktas som Karlskogas folkskolas födelse. Han skänkte å företagets vägnar taktegel till det första skolhuset i staden, och hade en önskan om att verksamheten även skulle innefatta allmogen. Företaget hade även ett finger med i spelet när Karlskoga högra allmänna läroverk, Karlskoga praktiska läroverk och Ingenjör- och yrkesutbildningen startades. Det kom elever från andra länder, som nog förväntade sig arbete då studierna var klara. Liksom i Kiruna hade ett företag gjort det möjligt att starta god undervisning i bra lokaler. Ett annat företag i en annan stad hade kanske inte velat lägga ner tid och pengar på något som inte berörde dem ekonomiskt. Bofors har dock alltid haft ett gott samarbete med kommunen och sett det viktiga med att arbetarna och deras familjer haft allt som de behövt. Glada arbetare inbringar generellt mer pengar. Det skulle vara enklare att hitta arbetskraft om de framtida anställda visste att de skulle ha bostad och att barnen skulle få gå i skolan. Således såg företaget möjligheten att

trygga den framtida anställningskvoten om dessa behov tillgodoseddes. Karlskoga kommun och Bofors byggde bostäder tillsammans och det första samhällsnyttiga bolaget i staden bildades med hjälp av de båda.

Disponenterna hade inte kunnat stödja skolan så mycket som de gjorde utan att ha hela företaget bakom sig, även om de privat var eldsjälar så visste de att många av de färdigutbildade ungdomarna sökte sig till företaget och det skulle de tjäna på i längden. Ett citat i min studie beskriver hur en inflytelserik person inom Bofors önskade att de som avlagt realskoleexamen skulle vara utbildade i bland annat kontorsarbete. Detta på grund av att när de sökte anställning inom företaget hade de inte de nödvändiga kunskaper som krävdes. En handelslinje infördes efter detta i realskolan, och Bofors fick sin utbildade personal. När AB Bofors startade sin industriskola, till vilken företagets hela yrkesutbildning var knuten, fick även sådana som inte tidigare varit anställda av företaget tillfälle att studera. Även detta visar att det var viktigt med utbildade anställda för Bofors.

Kyrkoherde Morén var en av få präster som faktiskt var för en lagstadgad skola för alla, och 1880 fanns det sex fasta skolor i Karlskoga. Varför prästerna visade ett sådant ointresse i övriga Sverige anser jag har sin grund i maktkampen om folket och staten. I alla tider har det funnits lärda män som velat ha kunskapen och dess makt för sig själva. Ibland har de till och med skapat problem, bara för att de då var de enda som skulle kunna lösa dem. Prästernas ovilja till folkets bildning skulle kunna rubba maktbalansen, och det ansågs farligt. Tur var väl för Karlskoga att just kyrkoherde Morén var den som besatt just den posten just när skolorna höll på att födas. Vid sidan om AB Bofors är det nog Morén som haft störst inverkan på skolväsendet på 1800- talet, men även han hade hjälp av företaget.

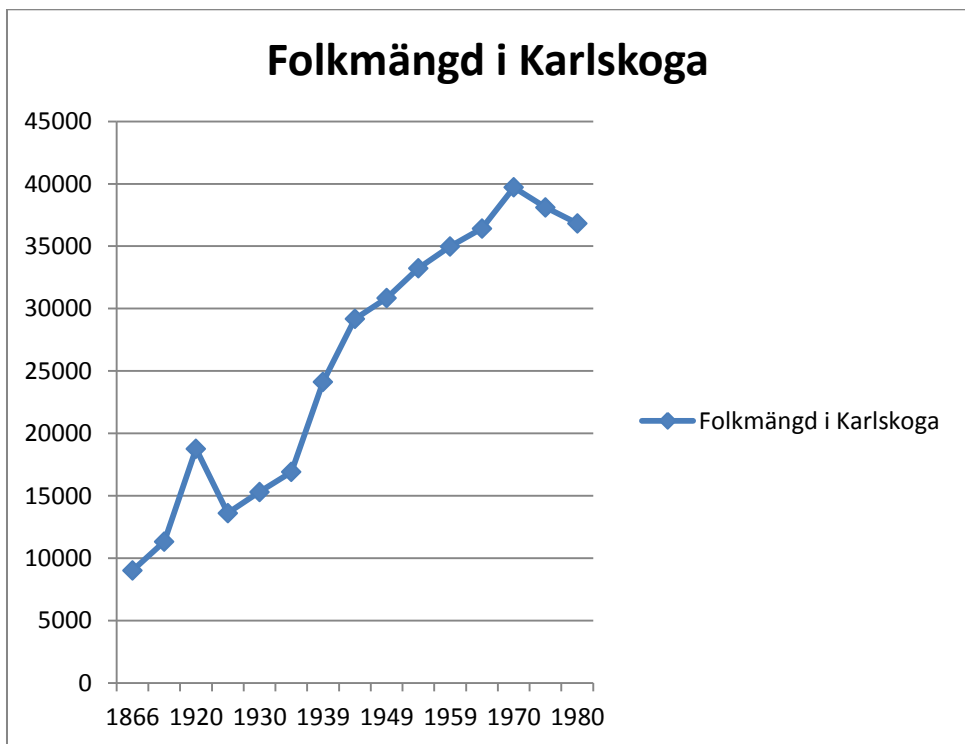
Skolan som byggdes vid Bofors 1880 uppfördes på tomt skänkt av företaget, som även gav bidrag till byggnationen. Det gamla rotesystemet innebar att undervisningen inte var kontinuerlig eller likadan någonstans, och att inte alla hade möjlighet att få undervisning. Det oönskade rotesystemet i Karlskoga försvann i och med byggandet av skolan vid Bofors och ersattes av helårsundervisning på fasta skolor, detta hade aldrig kunnat gå utan företagets medverkan. Befolkningen ökade, och med den även antalet skolor. Arbetarnas barn behövde ha omsorgsfull och berikad undervisning, 1936 fanns det 15 fasta skolor där de kunde tillgodogöra sig denna. Att Karlskogas kommunala mellanskola och samrealskola startades 1910 på förslag av disponenterna B. Wijkander och R. Sohlman tyckte jag inte var något underligt, utan väntat men ändå häpnadsväckande. Att ett företag och dess ledare var villiga

att lägga ner både tid, kraft och pengar gång på gång till något som inte direkt gagnade dem är storslaget och ovanligt i dagens samhälle. Som Karl Marx sade: intresset ljuger aldrig! Att företaget indirekt kunde dra nytta av den utbildade arbetskraften ser jag som ett billigt pris att betala för att skolväsendet i Karlskoga fick växa fram så obehindrat. Även inom företaget har man velat vidareutbilda, och Bofors Aftonskola är det första tecknet på detta. Den var en fortsättning på folkskolan och drevs till en början enbart av företaget.

För att en ort ska kunna växa krävs en stabil grund, och en vision om framtiden. I ett samhälle där undervisning går hand i hand med utvecklingen finns stor chans till välstånd. Idag är utbildning själva grunden i vårt land, men en gång i tiden var det inte så. Vissa människor såg ändå vikten av folkskolor och såg till att de skapades. I Karlskoga var framtidspionjärerna företagsledare, kyrkoherdar och rektorer, som tillsammans arbetade för en utvecklande och lärrik framtid. Källorna visar inga tecken på att det bara fanns intresse för en typ av skola, AB Bofors samarbetade med staden vid alla olika typer.

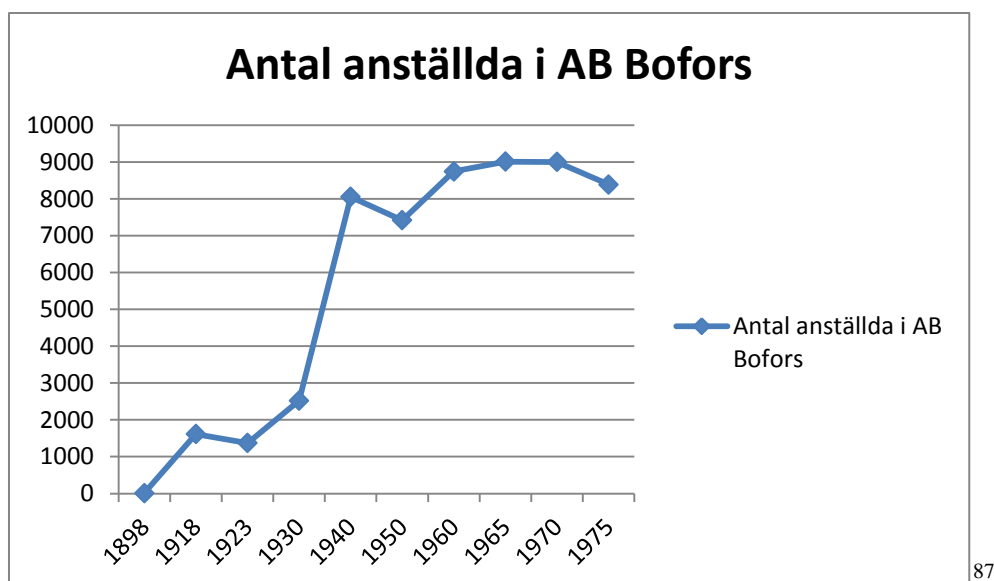
Arkivmaterialet visar tydligt det som litteraturen nämner, AB Bofors har varit delaktigt i många beslut, kommittéer och styrelser som rör skolväsendet, företaget har också donerat pengar, mark och bygge till uppförandet av skolor i staden med omnejd. Disponenterna har varit med i skolrådet sedan 1877, och flitigt deltagit i kommittéer som tillsattes av detta då något skulle beräknas eller undersökas. Det går inte i litteratur och källor att skilja mellan medvetna eller omedvetna handlingar. Klart är ändå att utan Bofors hade Karlskoga som stad, och skolväsendet i kommunen, inte sett ut som det gör idag. Med hjälp av de två teoretiska utgångspunkterna går det att se att ledningen inom Bofors aldrig påtvingat staden något, aldrig utövat någon tvingande makt utan istället materiell makt. Disponenterna har haft kontroll över det som skulle ske genom att arrangera resurser, såsom mark, arbetskraft och pengar. Engagemanget har varit beräknande och moraliskt. Klart är vid studiens slut att företaget deltagit för att det kunnat gagna de egna målen, men att de ändå haft en klar positiv inställning till skolväsendets värderingar och mål.

Uttrycket *"Vad som är bra för Bofors är bra för Karlskoga"* tillämpas oerhört väl på skolväsendet. Under tider som företaget blomstrat har folkmängden och elevantalet ökat i staden. Goda tider för Bofors sammanföll med bred utveckling av skolor och staden i sig. Detta illustreras på ett bra sätt i nedanstående tre diagram.

⁸⁵ Skolkatalog för Karlskoga kommuns skolor läsåren 1934-1980.

⁸⁶ Statistisk årsbok för Sverige 1931-1975, samt Dalgren, Lars, *Karlskoga historia 1586-1936*, 1936.

Den sluttande delen av folkmängdsgrafan beror på att Degerfors sedan 1925 inte längre tillhörde Karlskoga kommun. Maximipunkten i folkmängdsgrafan sammanfaller med maximipunkten i anställningsgrafan liksom maximipunkten i elevantalets grafen på 1970-talet. Varför elevantalet en viss period 1950 och framåt sjunker har jag ingen förklaring till, men det kan bero på rörligheten i skolväsendet på den tiden, kanske redovisades inte alla skolor i årsberättelserna för att de inte tillhörde kommunen, eller så är det ett resultat av efterkrigstiden. Möjligen föddes inte lika många barn under krigsåren och strax därefter som tidigare eller senare, och detta visade sig därför som ett lägre elevantal. Elevantalet i skolorna ökade då folkmängden ökade, till följd av att AB Bofors behövde arbetskraft som de tog utifrån andra länder och städer. Arbetarna hade med sig sin familj eller bildade en på plats i Karlskoga. Den indirekta, men framstående påverkan det blomstrande företaget haft på skolväsendet i Karlskoga syns tydligt i det ökande elevantalet.

⁸⁷ Företagsarkivet i Bofors, sammanställt genom sökning i årsredovisningar. Utförda av arkivanställda i januari 2013.

5 Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Karlskoga skolråd, *Utredning rörande insättande av en kommunal mellanskola 1909-1910*. Kommunarkivet Karlskoga, seriesignum F 5:1.

Företagsarkivet i Bofors, lista på antal anställda i företaget, sammanställd genom sökning i årsredovisningar. Utförda av arkivanställda i januari 2013.

Tryckta källor från kommunarkivet i Karlskoga- diarienummer saknas då dessa handlingar inte är diarieförda

Skolkatalog för Karlskoga kommuns skolor läsåren 1934-1980.

Kyrkostämmans protokoller, den 3 augusti 1879, § 2.

Skolrådets protokoller, den 24 april 1877, § 1.

Skolrådets protokoller, den 19 oktober 1879, § 1.

Skolrådets protokoller, den 12 december 1880, § 4.

Skol- och kyrkorådets protokoller, den 10 januari 1886, § 4.

Skolrådets protokoller, den 9 september 1894, § 3.

Skolrådets protokoller, den 21 maj 1894, § 8.

Skolrådets protokoller, den 5 augusti 1899, § 1.

Utdrag ur Karlskoga församlings protokoller och räkenskaper för 1907, Nora 1908.

Karlskoga församlings protokoller m. m 1908-10, Skolrådets protokoller för år 1908, den 15 oktober, § 9.

Karlskoga församlings protokoller m. m 1911-1913, Skolrådets protokoller för år 1911, den 8 oktober, § 6.

Tryckta källor

Bande, Alf, *Bland bybor och bruksfolk*, VT/Bronells, Filipstad 1988.

Bande, Alf, *Kyrkbyn som blev stad*, VT/Bronells, Filipstad 1987.

Dalgren, Lars, *Karlskoga historia 1586-1936*, 1936

Hembygdssamlingen, Utgiven av Läroverksbyggnadskommittén, *Festskrift utgiven i samband med invigningen av Karlskoga högre allmänna läroverks nybyggnader*, Örebro 1957.

Hembygdssamlingen, Utgiven av Byggnadskommittén för ingenjör- och yrkesskoleanläggningen i Karlskoga. *Ingenjör- och yrkesskoleanläggningen i Karlskoga*. Redogörelse för skolans tillkomst och utformning. Utgiven i samband med invigningen 1966.

Horsner, Gösta, *Karlskoga praktiska läroverk*, 1932.

Redaktionskommitté. *Karlskoga folkhögskola- 100 år i bildningens tjänst*. Kumla 1982.

Statistiska centralbyrån, *Statistisk årsbok för Sverige 1931-1975*, Stockholm.

Litteratur

Bande, Alf, *Bofors och Boforsare*, PROBUS förlag HB, Stockholm 1996, ISBN 91-87184-36-2.

Dalin, Per, *Skolutveckling- Teori*, Liber Utbildning AB, Falköping 1994, ISBN 91-634-0930-5.

Fransson, Stig A, *Bofors 350 år*, PROBUS förlag HB, Stockholm 1996, ISBN 91-87184-46-X.

Fransson, Stig A, *Det började med nobelkrut*, PROBUS förlag HB, Stockholm 1998, ISBN 91-87184-52-0.

Gralén, Josef Severin, *Karlskoga folkskolor 1825-1925*, Karlskoga 1925.

Marklund, Sixten, *Skolan förr och nu*, Liber Utbildningsförlaget, Stockholm 1984, ISBN 91-40-71037-8.

Richardson, Gunnar (huvudredaktör), *Ett folk börjar skolan*, Allmänna förlaget, Stockholm 1992, ISBN 91-38-40489-3.

Richardson, Gunnar, *Svensk utbildningshistoria*, Studentlitteratur AB, Lund 2010 Upplaga 8:1, ISBN 978-91-44-05552-7.

Tidningar

Karlskoga tidning, n: o 61, 1 augusti 1911. Sidan 2, spalt 1.

Uppsatser

Håkans, Kristina, *Karlskoga och Bofors. En studie av en kommun dominerad av ett stort företag*, Geo A40, KAU 1992.

Persson, Curt & Westergren, Karin, *LKAB:s betydelse för Kiruna praktiska ungdomsskolas (KPU) framväxt och tidigare utveckling, 1900-1930*. B-uppsats i historia, Högskolan i Luleå 1996.

Ringdahl, Erik, *Från arbetarlängor till punkthus. Bostadsutvecklingen i Karlskoga 1960-1975*, C-uppsats i historia, KAU 2011.

Källa till bilaga

Fransson, Stig A, *Bofors 350 år*, PROBUS förlag HB, Stockholm 1996, ISBN 91-87184-46-X. Sid. 24f.

6. Bilaga

6.1 AB Bofors uppbyggnad

1883 bestod AB Bofors-Gullspång av: Bofors, Gullspång, Björkborn, Vägsjöfors, Skagersholm.

1918 bestod AB Bofors-Gullspång av: Bofors samt dotterföretagen, AB Bofors Nobelkrut, Dalkarlsbergs AB samt Larsbo Kalk AB.

1939 bestod AB Bofors av: Bofors samt dotterföretagen, AB Bofors Nobelkrut, Nydkvist & Holm AB med Nohab Flygmotor AB, AB Tidaholmsverken, AB W Dan Bergman, Wikers AB samt Larsbo Kalk AB.

1945 bestod AB Bofors av: Bofors samt dotterföretagen, AB Bofors Nobelkrut, Nydkvist & Holm AB, AB Tidaholmsverken, AB W Dan Bergman, Wikers AB, Irano-Swedish Company AB samt Larsbo Kalk AB.

1970 bestod AB Bofors av: Bofors med kommissionärsbolagen, Liab trading Co AB, Bofors Effco AB, Johansson Grinding Machines AB, Metior AB samt dotterbolagen, AB NOHAB, Bofors-Tidaholmsverken AB, AB UVA, Bofors Elektronik AB, Agro-Medica AB och Larsbo Kalk AB.